

BİR YAZ GECESİ

AYŞE EZİLER KIRAN*

Özet: Bu çalışmada Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Bir Yaz Gecesi" başlıklı öyküsü göstergebilimin sunduğu yöntem ve araçlarla çözümlenmeye çalışılmıştır. Önce, zaman ölçüt alınarak anlatıyı oluşturan, biri kapsayan diğerleri kapsanan (alt öyküler) olmak üzere, dört öykü saptanmış ve her biri kısaca özetlenmiştir. Betiler [figures] ve yerdeşlikler [isotopies] /zaman/ /oyuncu/ [characters] ve /uzam/ [space] açısından incelendikten sonra anlatsal [narrative] düzey ve kahramanlar (eyleyenler= actants) edinç [compétence], edim [performance] ve yaptırım [sanction] aşamalarıyla ele alınmıştır. Son olarak, derin yapılarda kadın erkek ilişkilerinde, insan bedenini ve duygularını ilgilendiren anlamsal yapılar bulunduğu ortaya konmuştur. Bu çözümlemede izlenim ve sezgilerle açıklanabilecek olguların metnin içinde, metnin öğeleriyle ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Öykü, Göstergebilim, Zaman-mekan, Karakter

Abstract: In this study, we attempted to analyze Ahmet Hamdi Tanpınar's short story titled 'A Summer Night' by employing the methods and tools of semiotics. First, we have focused on the narrative time and identified four sub-stories which constitute the whole narration. Then these sub-stories were summarized briefly. After the figures and isotopies of the story had been analysed in terms of temporal, spatial relation and characters of the story, the narrative mode and the actants of the story were studied through their competence, performance, and sanction levels. Finally, we observed that in the deep structure of the story which deals with the man and woman relations there were semantic structures related to the human body and emotions. In this analysis, we showed that narrative world which can be explained via reader's impressions or judgments about it can also be explored by means of textual features which exist in the text. BİR YAZ GECESİ

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Short story, Semiology, Space-time, Character.

* Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fransız Dil Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

0. Giriş

Bu çalışmada Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 1951 yılında yayınlanan "Bir Yaz Gecesi"¹ başlıklı öyküsü göstergebilimin sunduğu yöntem ve araçlarla çözümlenmeye çalışılmıştır. Önce, zaman ölçüt alınarak anlatıyı oluşturan biri kapsayan diğerleri kapsanan (alt öyküler) olmak dört öykü saptanmış ve herbiri kısaca özetlenmiştir.

Yedi sayfalık bu anlatı geriye dönüşlerle dört öykü içermektedir. Bu öyküleri /önce/ ve olayın geçtiği /şimdi/ olarak ikiye ayırmak olası. /Şimdi/ ikisi kadın biri erkek üç kahramanın bir odada yaşadığı bir iki saati ve kapsayan öyküyü içine alıyor. Her kahramanın geçmişi (/önce/) anımsamasıyla üç ayrı alt öykü daha oluşmaktadır.

Kapsayan olan birinci öyküdeki (şimdi) kız kardeşlerden büyüğü Zeynep ellili yaşlarda dört çocuklu bir kadın; küçüğü Zeliha kırk yaşına yakın üç çocuklu. İki kız kardeş de aslında Boğaz'da oturuyorlar. Gençliklerinde tanıdıkları bir erkeği² ağırlamak üzere anne babalarının Göztepe'deki köşklarine gelmişler. Misafir erkeğe gelince; elli yaşında ve bekâr. Köşkte, eski sahibinin sekiz yıl yatalak olarak kaldığı ve öldüğü odada misafir ediliyor. İşte üç kahraman bu odada konuşuyor ve geçmişi anımsıyorlar.

Birinci alt öykü (önce 1): Hasta adamın anısı erkek kahramanı otuz beş yıl önceki ilk olaya götürüyor. Birinci öyküde, içinde buldukları Göztepe'deki köşkte o zamanlar bir çift ve "genç, güzel ve (...) yarı deli" (s. 263) evlâtlıkları yaşamaktadır. Bir gün genç kadın hastalanır ve uzun süre evden çıkmaz; "mahalleli"nin dediğine göre de bahçedeki ceviz ağacının altına adamın "evlâtlığından olan çocuğu" (s. 265) gömülüdür. Evlâtlık iyileşince de "Aksaray'da bir ev tutup" (s. 266) onu götürürler. Uzun bir süre sonra, "adam hastalanınca, [kadın kendiliğinden] eve" döner, "hanım da hiçbir şey olmamış gibi [onu] kabul" eder (s. 266). Adam sekiz yıl boyunca büyük acılar içinde yatalak kalır ve ölünceye dek de kendisine karısı ve eski evlâtlıkları bakar. "Ev sahibinin öldüğü sene" (s. 265) de bahçedeki ceviz ağacı kurur.

İkinci alt öykü (önce 2): Birinci öyküdeki erkek kahraman çocukluğunda ve gençliğinde köşkün karşısındaki evde oturmuş, hastanın acıdan haykırışlarını duymuş, birinci öyküyü başkalarının aracılığıyla öğrenmiştir. Delikanlı, evlâtlığı otuz yaşını geçtiği sıralarda tanır ve "altı ay hemen her

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, Bütün Öyküleri, 2. Baskı Yapı kredi Yayınları, İstanbul 1999. Metin içinde bulunan sayfa numaraları bu kitaptan verilmiştir.

² Öyküde adı verilmeyen iki erkek bulunmaktadır. /Şimdi/dekinde de bulanana "erkek", /önce/lerde bulunana "adam diyeceğiz.

gün” buluşurlar (s. 267). Bir gün delikanlı kadını ceviz ağacının altında taze cevizleri kırıp yerken görür. O anda öykü kahramanının da dışöyküsel anlatıcının da sözcüklerle ifade etmediği bir şey olur, kadın içeri kaçar bir daha mahallede görünmez. Genç adam da “bir daha, bir daha hiçbir kadınla...” (s. 268).

Üçüncü alt öykü (önce 3) çok kısadır. Olay, yirmi yıl önce, kapsayan öykünün üç kahramanın tanıştığı sırada geçer. Adamın ölümünden, evlâtlığın ortadan kaybolmasından sonra, köşke Zeynep ile Zehra'nın ailesi taşınır. Zeynep ile genç adam arasında başlamadan biten kısa bir duygusal macera yaşanır. Zeynep'in isteğine karşın ilişki başlamaz, Zeynep bunu unutamaz. Zehra bu ilişkiden haberdardır. Ama Zeynep, kız kardeşi Zehra'nın bu erkekten bir türlü vazgeçemediğini bilmemektedir. Genç adam ise ne gençliklerinde ne de şimdi bu köşkte yaşamış kişileri tanıdığını, geçen olayları bildiğini söylemez.

Gözlemler:

-Üç alt öykü kahramanların iç söylemlerinin toplanmasıyla oluşturulmuştur; alt öyküler arasında zamansal boşluklar bulunmaktadır.

-Karşı evde yaşamış olan erkek kahraman değişik yaşlarında dört öyküde de yer almaktadır;

-Misafir edildiği ev, bahçesi ve yatacağı oda üç öykünün de ortak uzamıdır.

1.1 Betiler ve Yerdeşlikler:

Ad ve sıfatların birleşerek oluşturduğu diziye beti (Fr. figure) denmektedir. Betiler doğal gerçek dünyanın ve öğelerinin algılanması, sözcüklerle anlatımıdır. Bir metnin anlamı, betiler arasında dokunan ilişkilerle ortaya çıkarak o metnin betisel düzeyini oluşturur. Betisellik okurun gözünde algılanabilir bir dünya ile benzerlik ilişkisi kurar. Bu düzey, bir resim gibi “gerçeklik” izlenimi yaratır. Uçman, bu konuda Tanpınar'ın **betimleme sanatı** için “bir kısım hikâyelerinde (...) gözümüzün önünde âdeta bir ressam gibi kelimelerle tablolar canlandırdığını görür gibi oluruz”³ demektedir. Görüldüğü gibi bu düzeyde anahtar deyim ve sözcükler “gözümüzün önünde” ve “canlandırma”dır. Betisel “canlandırma” ya da “gözünün önüne getirme” birçok sözcük ve anlamlarının tutarlı bir biçimde birleştirmektir. Bir betiden diğerine geçerek, atlayarak anlamsal bir süreklilik ya da süreklilikler oluşturulur. Betilerin anlamlarının yinelenmesiyle anlamlı

³ Abdullah Uçman, “Tanpınar'ın Hikayeleri Üzerine Birkaç Söz”, *Bütün Öyküleri*, s. 15.

ulamlar ya da ulam ağları oluşturulur. Metnin tutarlılığını sağlayan bu ulamlar **yerdeşlik** (Fr. isotopie) olarak adlandırılır. Yerdeşlikler ancak dikkatli bir okumayla bulunurlar.

İncelediğimiz kısa anlatıda dört öykü benzer ve farklı yerdeşlikler oluşturmaktadırlar:

1. Kapsayan öykü (şimdi): “oda”, “yatak”, “hasta”, “kız kardeş”, “bekâr”, “iki”, “kadın”, “beden”, “hatırlamak”, “hasta”, “eski” “sahip”, “saat”, “zaman”, “geçmiş”, “otuz beş yıl”, “misafir”, “gülmek”, “tren”, “hareket”, “dost”, “vehim”, “yirmi yıl”, “ceviz”, “ceviz ağacı”, “elli yıl”, “uyumak”, “köşk”, “çocuk”, “ölüm”, “haz”, “başucu”, “felç”, “günah”, “çapkın”, “uyku”, “yakışıklı adam”... Bu betiler söz konusu kesit içinde /geçmiş/ ve /hastalık/ yerdeşliklerini oluşturmaktadır.

2. Birinci alt öykü (önce 1): “hasta”, “acı”, “yatak”, “kadın”, “iki”, “yarı deli”, “düşman”, “evlâtlık”, “çocukluk”, “bağırma”, “ses”, “ceviz ağacı”, “kurumak”, “çocuk”, “felç”, “günah”... Bu betiler de /hastalık/, /evlilik dışı ilişki/, /ölüm/ yerdeşliklerini oluşturmaktadır.

3. İkinci alt öykü (önce 2): “kadın”, “iki”, “esmer”, “çekik göz”, “ince bacak”, “güzellik”, “kaba”, “yarı deli”, “yatak”, “buluşma”, “çocuk”, “ceviz ağacı”, “haz”, “otuz yıl”, “bağırma”, “köşk”, “bahçe”, “sır”... Bu betiler ise /kadın erkek ilişkisi/ ve /hastalık/ yerdeşliklerini oluşturmaktadır.

4. Üçüncü öykü (önce 3): “arkadaşlık”, “gençlik”, “ayrılmak” betileri /gençlik/, /kayıtsızlık/ /kadın erkek ilişkisi/⁴ yerdeşliklerini oluşturmaktadır.

Dört olaya geçmişten /şimdi/ye doğru bakılacak olursa ilişkilerdeki tensel/duygusal ilişkinin giderek zayıfladığı görülmektedir. Birinci alt öykü, yaşlı bir adamla kızı yaşındaki genç bir kadın arasında geçer. Bu ilişki adamın karısına ihanet etmesi ve söylentilere göre evlâtlığından bir çocuğu olması ve çocuğun ölümüyle biter. Bu nedenle en azından güçlü bir tensel ilişkiden söz edilebilir. İkinci alt öyküde kahramanların yaşı tersine döner; bir delikanlı ile ondan hayli yaşlı, otuzunu geçmiş olgun bir kadın arasındaki altı aylık bir tensel ilişkidir söz konusu olan. Üçüncü alt öyküdeki ilişki, yaşları yerleşik değer anlayışına göre, uygun olan iki genç (Zeynep ile genç erkek) arasındaki karşılıksız ve plâtonik duygusal etkilenmedir. /Şimdi/de yer alan kapsayan öyküde ise artık elli yaşında olan erkeğin iki kız kardeşe, özellikle de küçüğü Zehra’ya ilgiyle bakması ve beğenmesi sergilenir. İlişkilere gücü açısından bakacak olursak, evlilik dışı ilişki, karşılıksız

⁴ Kimi sözcükler anlamsal ve biçimsel açıdan yinelenmelerine karşın anlamlı bir bütün ya da yerdeşlik oluşturmayabilirler.

platonik duygu ve ilgi olarak sıralanabilir.

Betilerin ve yerdeşliklerin incelenmesi sırasında bazı söylem birimlerinin anlatsal ve söylemsel açıdan tutarlılıklarını koruduklarını, kimi öykülerde ortak olarak bulduklarını saptadık. **Motif** olarak adlandırılan bu birimler kimi zaman sözcük dizisi, kimi zaman da kısa bir anlatı biçiminde gerçekleşerek anlatının iç tutarlılığını sağlarlar. /İki kadın/, /hastalık/, /geçmiş/, /çocuk/, /erkek kadın ilişkisi/ bu öyküdeki ana motifler olarak belirmektedir.

1.2 Betisel düzey: / zaman/ /oyuncu/ ve /uzam/

Zaman: Zaman girişte de belirtildiği gibi dört kesitte incelenebilir. /Önce 1/ otuz beş yıl evvel; /önce 3/ yirmi yıl evvel. /Önce 2/ delikanlının olgun kadınla ilişkisi, otuz beş yıl evveli ile yirmi yıl evveli arasında, çocukluk ile ergenlik arasında geçmekte, altı aylık bir süreyi kapsamaktadır. /Şimdi/ ise otuz beş yıl sonra, öykünün yayınlandığı 1951'den önce, zamana ilişkin göndergelerin bulunmadığı belirsiz bir zamanda geçmektedir. Dört zaman kesiti süreksizlik göstermekte aralarında boşluklar bulunmaktadır. Üç /önce/ki zamana dönüş /şimdi/ki zaman kesitinde belli bir sıra izlenmeksizin içiçe geçirilerek, kesintili olarak verilmektedir. "İçini çekerek tekrar düşündü: 'Bu gece, bu odada nasıl yatacağım?' [şimdi]. Birdenbire hastayı hatırladı. Hastayı ve başuncundaki iki kadını [önce 1]. Zihninden hesapladı. Tam otuz beş sene oluyordu [şimdi]" (s. 262). Oyuncular geçmişe dönük düşünceleri ve anılarıyla /şimdi/ yüksek sesle konuşup gülerlerken sanki buldukları zamanın ne içinde ne de dışındadırlar; birbirlerinden habersiz aynı zaman parçası içinde ayrı zamanları düşünerek benzer ve değişik duyguları yaşamaktadırlar. Zamandaki bu bütünlük ve parçalanmışlık duygusu yazarın "Ne İçindeyim Zamanın" başlıklı şiirinin ilk dördlüğünü anımsatmakta.

*"Ne içindeyim zamanın,
Ne büsbütün dışında;
Yekpâre, geniş bir anın
Parçalanmaz akışında"*⁵

1.2. Oyuncular: Oyuncu kavramı anlatsal sözdizim ile söylemsel anlamın birleşmesiyle oluşur. Oyuncunun bir anlatı izlencesi, bir izleksel rolü vardır, genellikle bir insan olduğu, toplumsal bir çevrede bulunduğu için de betisel düzeyde yer alır. Oyuncunun dış görünümünün, yüzünün

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Şiirler*, 3. Baskı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 13.

betimlendiği bölümler gibi. Oyuncu terimi “kişi”, “kahraman”, “karakter” kavramlarıyla eşanlamlı olarak da kullanılmaktadır.

Öykünün altı oyuncusu dört öykü kesitinde incelenebilir. Bunlardan üçü /şimdi/de söz alarak konuşurlar: erkek, Zeynep ve Zeliha. Diğer üç kahraman ise erkeğin anılarında yer alır: hasta adam, karısı ve evlâtlıkları. Dört öykünün de kahramanı olan erkek oyuncunun, kapsayan ve birinci alt öykünün kahramanlarının ne adları ne soyadları belirtilmiştir. Tanpınar, öyküsünde erkek oyuncuya hitap edilme olanağı sağlamayarak bu kahramanı da adsız birlakmaktadır. Bu nedenle onu zaman içinde “çocuk”, “delikanlı”, “yetişkin” olarak tanımlıyoruz; böylece ayırıcı özelliği yalnızca /erkek/ olarak belirginleşiyor. Burada çocuk göstergesinin iki göndereni bulunmaktadır: adamın evlâtlığından olan çocuğu, erkek kahramanın çocukluğu. Duygusal yaşamında iki kadın yer alıyor. Birincisi kendinden yaşlı, komşunun evlâtlığı; ikincisi Zeynep. Delikanlı, kendisi gibi, bir ad taşımayan bir kadınla altı ay süren bir ilişki yaşayabilirken, daha olgun olduğu yaşta, kendisinden genç Zeynep’in ilgisine duyarsız kalıyor. /Şimdi/de iki kız kardeşle eskiden hastanın yattığı odada konuşurlarken, “ikinizle birden bu mahremiyette bulunmam ne fena... Teker teker olmalıydı bu iş ... diye” (s. 266) beceriksizce bir şaka yapacak kadar da çapkın bir bekâr izlenimi vermektedir.

Önce 1 ve 2’de yer alan üç kahramandan yalnız evlâtlık biraz daha ayrıntılı olarak sunulmuştur. Adamın hasta, karısının “yusyuvarlak, ayaklarının sargı içinde [...], ihtiyar ve biçare” (s. 263) oluşundan başka bir şey bilinmiyor. Evlâtlık ise, “genç, güzel, (...) yarı deli” (s. 263), ince uzun bacaklı, çekik gözlü, esmer, biraz kaba çizgili çehresiyle, daha açık bir biçimde betimleniyor.

Önce 3’de yer alan Zeynep’in yirmi yıl önceki özellikleri verilmemiş. Buna karşılık /Şimdi/ki zaman diliminde rol alan Zeliha’nın dış görünümü konusunda epey bilgi veriliyor: Zeliha’nın “leylek rengi geceliği içinde güneşten yanmış vücuduyla ne kadar cazip” (s. 261), “küçük bir akşam güneşi” (s. 262), “tehlikeli ve olgun” olduğu, “ince, küçük, etlerine iyice gömülü” dişlerinin bembeyaz parladığı (s. 263) belirtilerek bu kahraman okuyucunun gözünde canlandırılmış oluyor. Zeynep ise, tıpkı erkek kahraman gibi, dış görünümü ile hiç betimlenmemiş.

Görüldüğü gibi adı verilmeyen kahramanlar kimlikleri ve kişilikleriyle değil, yaptıkları eylemler, toplumsal rolleri ve durumlarıyla belirginleşiyorlar: “hasta adam”, “hastanın karısı”, “evlâtlık” ve “ahretlik”, “çocuk”, “bekâr erkek”. Zeynep ile Zeliha’nın evli ve çocuklu oluşlarını,

Zeynep'in bir zamanlar erkeğe karşı duygularını belli ettiğini, Zeliha'nın bunu sakladığını ama hâlâ ondandan vazgeçemediğini de (s. 264) öğreniyoruz. Dışöyküsel anlatıcının bu dört kahramana bir ad, bir kişilik vermemesi geçmiş ile şimdi arasına mesafe koyma çabası olarak açıklanabilir. Ayrıca erkek kahramanın anımsadıklarıyla çok mutlu olmadığı da söylenebilir. Öte yandan Zeynep erkeğe gösterdiği ilgiye karşılık alamamış, Zeliha da duygularını belli etmemiş, hâlâ ondan vazgeçememiş olduğu için erkek kahramanı adıyla "kişileştirmek" istemeyebilirler. Üç kahraman bir yandan neşeli neşeli konuşmakta bir yandan da geçmişini düşünmekte ama bunları paylaşmamaktadırlar. Konuşmaların ilgi işlevinden başka özelliği yoktur. Bir başka deyişle üçü de "kendi dünyalarında", kendi zamanlarında, yalnız başınadır.

1.3. Uzam: Uzam iki bölümde incelenebilir: **Çevreleyen** uzam olarak Göztepe semti ve bu semtte bulunan **çevrelenen** bir uzam olan köşk. Köşk kapalı uzam, bahçesi açık uzam olarak belirginleşmektedir. Burada, kapalı bir uzam olan hastanın odası ve yarı açık uzam olan, bir ceviz ağacı, bir kuyu ve bir taşlığın bulunduğu bahçe öykünün en önemli öğeleridir. Otuz yıl önce, birbirlerini sevmemelerine karşın iki kadın hasta adama bu odada bakmışlar, şimdi de gene iki kadın, ama bu kez iki kız kardeş aynı odada erkek kahraman yatmadan önce onunla bu odada konuşmaktadırlar. Bu nedenle iki erkek kahraman arasında yılların ayırmasına karşın bir benzerlikten söz edilebilir. Söylentilere göre, adamın evlâtlığından olan çocuğu ceviz ağacının altına gömülmüştür; delikanlı ile evlâtlık ilk kez bu bahçede buluşmaya karar vermiş, son kez birbirlerini burada görmüşlerdir.

Üç alt öykünün uzamı hemen hemen aynı yerdır. İkinci kesitte Göztepe'deki köşk, birinci ve dördüncüsünde Göztepe'deki köşk, bahçesi ve hastanın odası yer alır. İkinci alt öyküde yer bildirilmez; ancak Zeynep ve Zeliha'nın da bir süre o köşkte yaşadıkları, erkeğin de köşkün karşısındaki evde büyüdüğü düşünülürse, bu kesitteki olayın da Göztepe'de, köşk civarında geçtiği söylenebilir.

Gözlemler:

Zaman içindeki bağıntılara bakıldığında uzam ve oyuncu ulamları arasında kurulacak bağıntılar okura bazı bilgiler verebilir. Önce 1, 2, /hastalık/ ve /ölüm/ yerdeşlikleriye belirginleşirken, /şimdi/ örtük olarak /sağlık/ ve /yaşam/ değerlerini taşımaktadır. /Önce 1, 2/ ile /şimdi/nin ortak özellikleri "hastanın odası", "iki kadın", "iki kız kardeş" ve aynı kadınla ilişkiye giren /evlâtlığını baştan çıkararak/ adam, /beceriksiz çapkın/ erkek izlekleridir.

Erkek kahraman yukardaki benzerlikler dolayısıyla kendisini neredeyse hep korktuğu hasta adamla özdeşleştirir gibidir. “Otuz beş sene evvelki hastayı bekliyoruz” (s. 265); “Otuz beş sene evvelki hastanın başında bekliyoruz” (s. 265)”; Kendisi çocukluğunda, delikanlılığında hasta adamdan hep korkmuş olduğu için bu odada yatmak istememektedir.

2. Anlatsal Düzey

2.1. Eyleyenler

Bu düzeyde artık metnin somut düzeyinden soyut düzeyine geçilir. Anlatsal düzeyin birimleri eyleyenlerdir. Eyleyenler, eylemleri ve diğer eyleyenlerle ilişkileriyle tanımlanır. Temel eyleyenler **Gönderen**, **Özne** ve **Nesnedir**.

Gönderen, bir anlatıda söz konusu olan değerleri belirler. Diğer iki eyleyene göre üst konumda olup anlaşmaları yapar, anlatının değer çerçevesini oluşturarak yaptırımları gerçekleştirir. Kiplikler açısından bakıldığında onları eyleme geçirir: inandırır, ister, bildirtir, yaptırır. Özneye göre daha güçlü olan gönderen soyut bir kavram (ahlâk, din, aşk, merak, politik baskı, bilgi...), somut bir nesne (ilâç, altın, ev...) ya da bir insan (kral, baba, koca, sevgili...) olabilir. “Bir Yaz Gecesi”nde olduğu gibi, her anlatıda bir gönderen olmayabilir.

Özne yaptıkları ve oluşuyla betimlenir; bir anlatsal sahnenin “olmazsa olamaz”ıdır. Diğer eyleyenlerle, ama öncelikle, nesnesiyle ilişkisiyle tanımlanır. Özne nesnesiyle her zaman birlikte ya da ayrı olma bağıntısıyla belirlenir. Gönderen ya da karşı özne onun izleyeceği yolu belirler. Bu tür özneye “karmaşık özne” denmektedir. Bu özne başkasının adına hareket edebileceği gibi, içinde birden fazla kişilik de barındırabilir. Her öznenin her zaman bir göndereni olmayabilir. Tek başına hareket eden, karar veren, yaptıklarının sorumluluğunu alan öznelere “özerk özne” denir. Tanpınar’ın öyküsündeki erkek kahraman, Zeynep, Zeliha ve bir süre sonra evlâtlık “özerk özne” konumundadırlar. J. Cl. Coquet, kendi isteği ile hareket etmeyen, edemeyen, eylemlerinin sorumluluğunu al(a)mayan özneyi “özne özelliği olmayan özne” olarak tanımlar. Bu tür özneler yaptıklarıyla özdeşleşerek bir düzeneğe dönüşürler, eylemlerini gerçekleştirdikçe çözülür, dağılırlar. Bu açıdan bakıldığında bir tutkunun eyleyeni olarak eylemlerinde iradelerini ve bilgi denetimini yitirdikleri için “özne özelliği olmayan özne” sınıfına girerler. Yazar, /Önce 1/in özneleri olan adam ve evlâtlığın hangi dürtülerle ilişkiye girdiklerini hiç anlatmamış, onları yalnız yaptıklarıyla özdeşleştirerek özne konumundan çıkarmıştır. Bir tutkunun eyleyeni olarak

eylemin gerçekleşmesinden sonra birbirlerinden koparak yitip giderler; adam büyük acılar içinde ölür, kadında kaçır gider. Yalnız, kadın Aksaray'daki evden köşke kendi isteğiyle döner; hasta adama bakarken komşunun oğluyla ilişkiye kendi isteğiyle girer. Bu onu bir süre için özerk özne konumuna getirir; "tutkunun esiri" olmasıyla da ikinci kez irade ve bilgi denetimini yitirir.

Nesne de, tıpkı özne gibi, anlatsal bir yapının "olmazsa olmaz"ıdır. Öznenin bir nesneyi istemesi, istememesi, ondan çekinmesi, bıkmaması onun değerini oluşturur. Bir nesneye verilen değer, öznenin değerler dizgesini yansıtır. Nesnenin anlatsal yapıları içindeki dolaşımı da onun değerini belirler: bağış, sahiplenme, değiş tokuş, vazgeçme, paylaşmama, red... Nesne anlatılarda soyut bir kavram (kimlik, namus, sağlık, öğrenim...), somut bir nesne (otomobil, ev, tatil...) ya da bir insan olabilir (sevgili, kardeş, çocuk...) olabilir. /Önce 1 ve 2/de adamın da, delikanlının da nesnesi evlâtlıktır. /Önce 3/ Zeynep'in nesnesi o zamanlar genç bir yetişkin olan erkek; /Şimdi/de Zeliha erkeği düşünüyorsa da ilgisini belli etmiyor; erkek de Zeliha'ya hayranlıkla baksa da, onu baştan çıkarma gibi bir niyeti yoktur; o daha çok anılarının etkisindedir; asıl nesnesi o odada yatmamaktır (s. 267). Bu nedenle nesnesi bir insan değil bir eylemin gerçekleşmemesidir. Sanki çocukluğunun, delikanlığının hasta adamına benzemekten korkmaktadır.

Bu aşamada geçmiş zaman ile şimdiki zaman arasında karşıt bir ilişki kurulmaktadır: İki erkek bir kadın ve iki kadın bir erkek.

2.2. Anlatı Şeması

Bir anlatıda olaylar, önvarsayımlar ve sonuçlar zinciriyle birbirine bağlanır. Bu genel zincir de olayın anlamını yaratır.

Anlatsal sürekliliği oluşturan aşamalar mantıksal ve zamandizimsel olarak dört birimde incelenebilir.

2.2.1. Eyletim ve anlaşmada değerlerin güvencesi olan gönderen özneyi ulaşılabilecek nesnenin değerine inandırır ya da inandır(a)maz; eylemi gerçekleştirmek üzere özneyi görevlendirir. Birçok masal böyle başlar. Daha önce de söylendiği gibi kimi özneler özerktir; bir gönderenleri yoktur ya da kendilerinden üstün bir gücün buyruğu altına girmek istemezler.

2.2.2. Edinç aşamasında özne harekete geçmek gerekli istek, inanç, görev, bilgi ve güçle donanır ya da donanmaz. Bu öğelerle donanmazsa eyleme geçemez. Masal ve macera türü anlatılarda bu aşama çok uzun sürer, kimi anlatılarda da, tersine, atlanabilir.

2.2.3. Eylemin gerçekleştiği aşama **edim** olarak adlandırılmaktadır. Özne

anlaşmaya göre belirlenmiş nesneyi elde edebilir de edemeyebilir de. Ya da eylem gerçekleşir ama anlaşmaya uygun olmayabilir. Bir başka seçenek de, bu eylemin gerçekleşmemesi, başka eyleyenleri, hatta olayların gidişine göre, göndereni memnun da edebilir.

2.2.4. Yaptırım aşamasında gönderen gerçekleştirilmiş eylemi değerlendirir, özneyi ya ödüllendirir ya da cezalandırır. Anlatıda bir gönderen yok ise değerlendirme başkaları tarafından yapılabilir. Özne özerk ise, bu değerlendirmeyi kendi de yapabilir. Masal, macera ve polisiye türü anlatılarda çok görülen bu aşama gerçek yaşamda, gerçekçi öykülerde, günümüz anlatılarında pek yer almamaktadır. Her yaptırım aşaması yeni bir anlaşma ile yeni bir anlatı izlencesini başlatır.

Görüldüğü gibi, bu yerleşik anlatı kalıbı her yazınsal anlatıya uymayabilir. Ancak okura düşen bu kalıba uymayan bölümlerin anlatıyı nasıl biçimlendirdiğini, ne anlattığını, hangi anlamları yarattığını bulmaktır. Örneğin Tanpınar'ın öyküsünde bir anlatı izlencesinin bitmesiyle yeni bir izlençe başlamamakta, araya zamansal boşluklar girmektedir. Bu kesintili anlatım geriye dönüşlerle oluşturulmaktadır.

Karşılaşılan, yaşanan her olayın bir öncesi vardır. Bu nedenle anlatı izlenceleri mantıksal olarak geriye gidilerek incelenebilir. /Önce 1/de, önvarsayım ilişkisiyle, sondan başa doğru gidilecek olursa karşımıza yukarıda sözü edilen aşamalar çıkar. /Önce 1/ de “felç...mahalleli ‘günahını ödüyor..’ diyormuş” (s. 266) sözcesinde “felç” bir yaptırımdır. Felç bir ceza olarak kabul edilebileceğine göre eyleyenin ya yasaları, ya da yerleşik ahlak kurarını çiğneyecek bir eylemde bulunmuş olması gerekir. Bu da eyleyenin “günaha girdiği” bir eylemi gerçekleştirdiğini kesinlemektedir; söylentilere göre, bu da adamın “evlâtlığından çocuğunun olmasıdır”. Eyleyenin böyle bir edimi gerçekleştirebilmesi için yeterli edinci olması gerekir. Edinci elde etmeden önce de aynı eyleyenin eyleme geçebilmesi için kendisiyle, nesnesiyle ya da göndereni ile örtük ya da belirtik bir anlaşma yapması gerekir. Metinde, ne eyleyen öznenin isteğini gösteren anlaşmayı içine alan aşamayı, ne eyletim aşamasını, ne de edinç aşamasını gösteren söylem bölümlerini görüyoruz. Bu nedenle kimin kimi etkilediği, edimin gönüllü olarak mı, bir taciz olarak mı gerçekleştiği de bir giz olarak kalıyor. Zaten bu iki özne öykünün bu kesintinde özne özelliği olmayan özneler olarak tanımlanmıştı.

Aşamalar oluş sırasına göre de incelenebilir: /Önce2/deki olaya delikanlı açısından bakıldığında üç aşama görülmektedir. Delikanlı ile otuz yaşını geçmiş evlâtlığın anlaşma yaptığı eyletim aşaması, “Sakin kimseye

söyleme... Ben seni fırsat düştükçe bulurum... Sen de canın istediği zaman eve uğra” (s. 266) sözcüğüyle sergilenmektedir. İki kahramanın buluşmak için istekleri olduğunu biliyoruz, ama gücü ve bilgiyi nasıl edindikleri belirtilmediği için metinde edinç aşamasının gerçekleşmediğini görüyoruz. Buna karşılık edim aşamasının “ ‘Hakikaten de öyle oldu. Altı ay hemen her gün buluşuyorduk...’ ” sözcüğüyle gerçekleşmiş olduğu anlaşılıyor. Altı ay süren edim birdenbire, delikanlının, altında çocuğun gömülü olduğu ceviz ağacının gölgesinde kadının ceviz cevizleri kırıp yeme sahnesiyle kesiliyor: Bu sahnede kadın delikanlının bakışlarından yaşananları öğrendiğini “anlar” ve kaçıyla da dedikodu düzeyindeki bilgiyi kesinleşir. Bu bilgiyle birlikte delikanlıyı hasta adam gibi acı çekme ve acılar içinde ölme korkusu sarmış olabilir. Bu yaptırım olasılığı edimi sağlayan isteği (“Ve ben bir daha, bir daha hiçbir kadınla...”, (s. 268) ortadan kaldırarak ilişkiyi sona erdirir. Burada ilişkiyi engeleyen bilgi olduğunu görüyoruz: bilgi edinme isteği ortadan kaldırmış oluyor. Yaptırım aşamasında özerk bir özne olan delikanlının kadınlarla ilişkiye girmeme kararı alarak adamın sonundan kaçtığı görülüyor. Erkek bundan şikayetçi olmadığına göre bir cezadan söz edilemez.

/Önce 3/de Zeynep elindeki çiçekleri erkeğe verir ama o çiçekleri “belki saklamak istersiniz” (s. 267) diyerek iade eder. Zeynep’in isteğine karşın bu ilişki anlaşma aşaması gerçekleşmeden biter. Erkeğin /Önce 2/de aldığı karar bu konuda etkili olabilir.

/Şimdi/de Zeynep ve Zeliha’nın nesnesi, erkeği o odada, o yatakta yatırmak, erkeğin nesnesi ise tam tersine o odada uyumamaktır. Öykünün başında “‘Bütün geceyi bu odada geçirmek...’ ” (s. 261) diyerek sıkıntısını örtük bir biçimde dile getirmek, sonunda “Ne olun biraz daha oturun! Hiç uykum yok” diye yalvarmak erkeğin amacını ortaya koymaktadır.

Görüldüğü gibi, dört öyküde de eyleyenler nesnelere ya elde edememekteydiler ya da elde ettikleri nesnelere ayrılmaktadırlar. Bu düzlemin oluşturduğu anlam /ayrılık/ izleğiyle belirginleşmektedir. Öte yandan tümü de özerk olan öznelerin, ne yardımcıları ne de engelleyicileri bulunmaktadır. Bu da onların eylemlerinde /yalnız/ olduğunu göstermektedir. Motif ve yerdeşliklerde görülen /esenliksizlik/ ulamı /ayrılık/ ve /yalnızlık/ izleğiyle öykünün bu katmanını da belirlemektedir.

3. Derin Yapılar

Her metnin onu oluşturan soyut bir temel anlamsal yapısı vardır. Öznenin nesnelere verdiği değerler bu yapılarda oluşmaktadır. “Bir Yaz Gece”sinde

erkeğin kadına, kadının erkeğe verdiği değerler anlatsal ve söylemsel düzeylerde /ayrılık/, /yalnızlık/ izlekleriyle ortaya çıkmaktadır.

Kadın erkek ilişkilerine bakıldığında /önce 1/deki evlâtlık ve adam ilişkisinde, önce bir “evlâtlık”dan söz edilirken bu kahramanın eve dönüşü ve hastaya bakmasıyla birlikte aynı kişiye “ahiretlik” (s. 265) denmektedir. Bu sözcüklerin anlamlarının belirtilmesi temel anlamı daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir.

evlâtlık “evlât olma durumu (...). 2. Birinin yasayla evlât hakkı tanıdığı kimse. 3. Küçük yaştan beri eve alınıp yetiştirilen kimse”.

ahretlik “besleme kız” (Türkçe Sözlük 1:1998)⁶.

Görüldüğü gibi, eve dönüp hastaya bakmasına karşın kadın kahraman daha küçültücü bir sözcükle tanımlanıyor.

İki sözcüğün anlamı içinde de cinsel ilişki kurmaya izin veren anlambirimcikler bulunmamaktadır. Tersine yetiştirilen hatta evlât yerine konulan bir insandan söz edilmektedir. Bu durumda adamın “evlâtlığıyla” kurduğu /yasak/ ilişkidir, hatta “ensest” bir ilişkiyi bile çağrıştırmaktadır.

/Önce 2/deki delikanlı olgun kadın ilişkisi yasaklanan bir ilişki olmasa bile, o dönemin değer yargılarına göre hoş karşılanmayacaktır. Bu nedenle de bu ilişki erkek kahramanın hayatının “sırrı” (s. 268) olarak kalır. İki erkeğin aynı kadınla kurduğu ilişki, ahlaki değerlere göre /esenliksiz/dir. İlişkilerinin bu niteliği de erkekleri benzer kılmaktadır.

/Önce 3/deki ilişki ise toplumun değer yargılarına göre /uygun/ olabilecek bir ilişki olmasına karşın başlamadan biter.

/Şimdi/nin kadın kahramanları başka erkeklerle evlenerek toplumun ve kendilerinin uygun bulduğu evlilik ilişkilerini gerçekleştirmişlerdir. Evlilik ilişkisi /ne esenlikli ne esenliksiz/dir. Pek çok kadının yaptığını yapmışlardır. Dikkat edilirse yalnız bu iki kahramana birer ad verilmiştir. /Önce 3/ ve /Şimdi/deki ilişkiler metnin derin yapısında bir olasılık olarak /esenlikli/dir ama metnin söylemsel yapılarında gerçekleşmemişlerdir. Hiçbir kahraman için mutlu denilemez. Bu ilişkiler metnin temel anlam yapısında soyut olarak gerçekleştirilebilecek göstergebilimsel dörtgen üzerinde gösterilebilir.

Derin yapılarda, kadın erkek ilişkilerinde, bir de insan bedenini ve duygularını ilgilendiren anlamsal yapılar bulunmaktadır.

/Tensel/ çekimin karşısında onu hem tamamlayan hem de karşıtı olan /duygusal/ bir durum bulunur. /Tensel/ çekimin çelişkin terimi /tensel olmayan/, /duygusal/ durumunki de /duygusal olmayan/dır. Birbirini ve ...

ve ilişkiyle tamamlayan /tensel/ ve /duygusal/ ulamları, /tutku/ anlam eksenini oluşturur. Buna karşılık /tensel olmayan/ ve /duygusal olmayan/ anlambirimcikleri ne ... ne ilişkisiyle /kayıtsızlık/ ulamını oluşturur. /Duygusal olmayan/ /tensel/ ilişki /şehvet/li, /tensel olmayan/ /duygusal/ ilişki de /platonik/ olarak nitelendirilebilir. Bu sekiz anlamsal ulam kahramanların belirtik ve örtük ilişkilerini açıklığa kavuşturmaktadır. /Önce 1 ve 2/deki ilişkiler /şehvet/ ulamıyla tanımlanabilir. /Önce 3/deki ilişki Zeynep açısından /platonik/, erkek açısından /kayıtsızlık/ olarak açıklanabilir. Zeynep ile Zehra'nın kocalarıyla olan ilişkileri konusunda ise hiçbir bilgi verilmemiştir

Bu ilişkiler göstergebilimsel dörtgen üzerinde de gösterilebilir.

4. Sonuç

Öykünün ilk okunuşunda duyumsanan mutsuzluk geçmişten gelmekte, kahramanları değişik biçimlerde etkilemektedir. /Şimdi/ erkek, adamın yasak ilişkisini, o zamanın değer yargılarına göre, kendisinin hoş görülmeyecek ilişkisini zaman içinde yaklaştırarak bunalmakta, o odada uyumak istememektedir. Adamın evlâtlıktan olan çocuğunun ölümü erkeğin çocukluktan çıkması, bu olayın bir gerçeklik olarak sezilmesi de kadınlık ilişkisinin bitimi olmuştur. Yaşadığı bu olumsuz deneyim onu uygun olabilecek ilişkilerden de uzaklaştırmıştır. Zeliha ile Zeynep'in rahatları yerinde olmasına karşın o tanımadıkları, bilmedikleri evlâtlık kadar yürekli ve açık sözlü olamamışlardır. Biri duygularını açıklayamamış, diğeri de erkeğin kayıtsızlığı karşısında ısrarcı olmamıştır. Bu tutumları onları evlâtlığa göre daha sıradan kadınlar yapmıştır. Özellikle Zeynep'in anlatıklarına bakıldığında kahramanın rahatına düşkün, gündelik olaylara takılan bir kişilik sergilediği görülüyor.

Bu çözümlemede "Bir Yaz Gece"sine yeni bir anlam bulmaya ve katmaya çalışmadık. Amacımız metnin içindeki değişik bağıntıları ve yarattıkları anlamı ortaya çıkarmak olmuştur. İzlenim ve sezgilerle açıklanabilecek olguları metnin içinde, metnin öğeleriyle ortaya çıkarmaya çalıştık. Sözü edilen -ilişkiler bir çizelge üzerinde gösterilebilir:

⁶ *Türkçe Sözlük*, Dil derneği yay., Ankara 1998.

Zaman	/Önce 1/: otuz beş yıl evvel	/Önce2/ otuz beş yıl evvelli ile yirmi yıl evveli arasında altı aylık bir dönem:	/Önce 3/ yirmi yıl evvel:	/şimdi/
Oyuncular	Adam, karısı, evlâtlıkları, çocuk kahraman	Hasta adam, karısı, evlâtlıkları, delikanlı kahraman	Yetişkin erkek kahraman, Zeynep	Elli yaşındaki kahraman, kırkına yakın Zeynep, ellisindeki Zeliha
Uzam	Göztepe'deki köşk ve bahçesi	Göztepe'de-ki köşk, hastanın odası ve bahçesi	Göztepe'deki köşkün civarı	Göztepe'de-ki köşk, hastanın odası ve bahçesi
İlişkiler	Yasak ve tensel	Hoş görülme-yen ve tensel	Zeynep açısından uygun ve platonik; erkek açısından kayıtsızlık	İlgi
Ruhsal durum	esenliksiz	esenliksiz	Zeynep açısından esenliksiz; erkek açısından ne esenlikli ne esenliksiz	ne esenlikli ne esenliksiz